

Začetki organizirane zdravstvene službe na Poljanskem in Žirovskem

Izveček

V Poljanski dolini in na Žirovskem so včasih ljudi zdravili samo padarji. Le redki bolniki so iskali zdravniško pomoč v Škofji Loki. Že v zadnjem desetletju 19. stoletja je prihajal v Poljane in Gorenjo vas enkrat tedensko zdravnik iz Škofje Loke. V Žiri je zdravnik iz Idrije prihajal od začetka leta 1902 naprej. Šele leta 1925 je celotno območje novega zdravstvenega okrožja Trata - Žiri dobilo prvega stalnega zdravnika, ki je za sedež okrožja izbral Gorenjo vas. Po sedmih letih je prišel stalni zdravnik tudi v Žiri, a je do leta 1936 delal kot zasebnik, ki ni bil zadolžen ne za cepljenje otrok in tudi ne za zdravljenje revežev. Šele z ustanovitvijo zdravstvenega okrožja Žiri - Route je žirovski zdravnik dobil položaj banovinskega zdravnika. Odtlej sta oba zdravnika delala vsak v svojem zdravstvenem okrožju.

Abstract

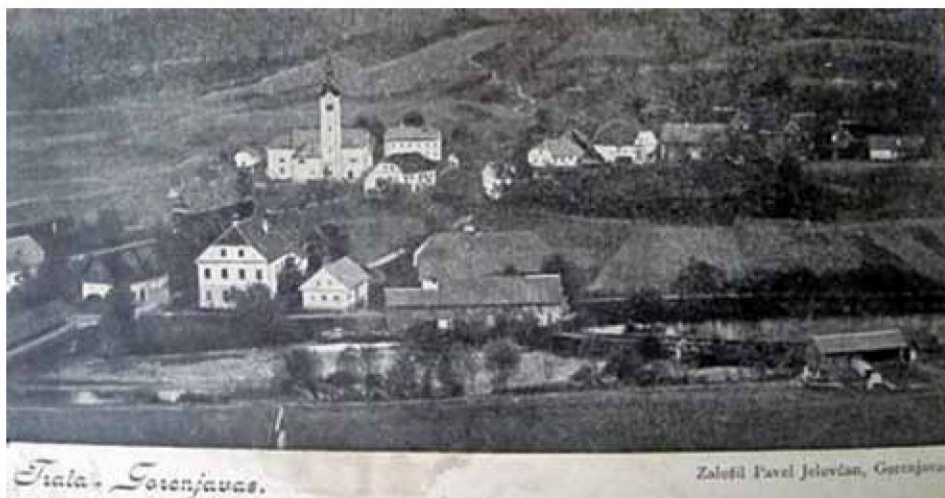
The beginnings of organised health services in the Poljane valley and in Žiri

At one time, people in the Poljane valley and in Žiri were only treated by barbers. Patients only rarely sought medical help in Škofja Loka. A physician already came to Poljane and Gorenja vas from Škofja Loka once a week in the last decade of the 19th century. A physician from Idrija came to Žiri from Idrija from the beginning of 1902 onwards. Only in 1925 did the entire area of the new health district Trata - Žiri obtain a new permanent physician, who chose Gorenja vas as the district seat. After seven years, a permanent physician also came to Žiri but until 1936 worked as a private individual, who was not responsible for either the inoculation of children or treating the poor. Only with the founding of the Žiri - Route health district did the Žiri physician obtain the position of Banovina physician. Thereafter, the two physicians each worked in their own health district.

Uvod

S tem prispevkom nadaljujemo pred leti zastavljeno natančnejše obravnavanje zdravstvene službe na območju nekdanjega loškega gospodstva. Postopoma bomo dopolnili posamezna poglavja knjige iz leta 2002.¹ V prejšnji številki Loških razgledov smo obravnavali razmere v Selški dolini.²

Geografsko bomo obravnavano območje razdelili po naravni gravitaciji, iz izkušenj vemo, da je v zgodovini prišlo do sorazmerno velike samostojnosti žirovskega območja, ki nekako izstopa iz Poljanske doline, saj naj bi se ta nadaljevala proti Sovodnju. Naravna gravitacija se je ustvarila z upravno-politično pripadnostjo loškemu gospodstvu za poljansko območje, za žirovsko pa proti Idriji. K poljanskemu območju bomo šteli nekdanje občine Poljane, Javorje, Trata in Oselica. Vzhodna meja tega območja se je oblikovala tako, da je potekala od vključno večjega dela Bukovega Vrha in Visokega na desnem bregu Poljanske Sore, na drugi strani pa preko Gabrške gore do Četene Ravni. Prebivalci vasi Kovski Vrh, Na Logu in Log, Mlaka ter Zapreval so hodili k zdravniku pretežno v Škofjo Loko. Do 19. stoletja so bile sedež tega območja Poljane, kasneje jih je prehitela Trata,³ nazadnje Gorenja vas. Meja med žirovsko kotlino in nekdanjim poljanskim območjem je potekala po grebenu Golega in Žirovskega vrha do Fužin in doline proti Sovodnju, pri čemer so ljudje iz teh krajev iskali zdravniško pomoč bodisi v Žireh bodisi v Gorenji vasi. Za koriščenje zdravniške službe v Žireh so se odločali pre-

Trata okoli leta 1900. (v privatni lasti)

- 1 Košir, *50 let ZD*, str. 83–92 in 103–112.
- 2 Košir, *Od ranocelnikov do ...*, str. 141–154.
- 3 Pod imenom Trata je mišljeno naselje na desnem bregu Poljanske Sore, nasproti Gorenji vasi, ki leži na levem bregu. Naselje se je izoblikovalo okoli župnijske cerkve in šole. Pred 2. svetovno vojno je bilo sedež istoimenske občine, danes je sestavni del kraja Gorenja vas. (op. ur.)

bivalci dvaintridesetih vasi, poleg žirovskih tudi okoliških proti Idriji, Rovtam, Smrečju in Lavrovcu.

V drugi polovici 18. in v začetku 19. stoletja so Žiri s širšo okolico spadale v gorenjsko oziroma ljubljansko kresijo (okrožje), s sedežem najprej v Kranju in nato Ljubljani.⁴ V času Ilirskih provinc so jih Francozi vključili v idrijski kanton (okraj), tega pa v postojnski distrikt (okrožje). Upravne in druge pristojnosti (upravo, davkarstvo, sodstvo, zemljiško knjigo) so postopoma prenesli v Idrijo. Tudi po vrnitvi avstrijskih oblasti se Žiri niso vrstile pod Škofjo Loko oziroma Kranj. Vključili so jih v Okrajno glavarstvo Vipava, zatem v planinsko in nazadnje v logaško okrajno glavarstvo.⁵ Zahodna meja se je med ljudmi močno zakoreninila in je niti državna meja po krivični rapalski mirovni pogodbi⁶ niti občinska meja z Idrijo po 2. svetovni vojni nista uspeli docela odpraviti, čeprav je – vsaj rapalska – oteževala dostop v Žiri. Prav ta meja je v začetku dvajsetih let prejšnjega stoletja pomembno vplivala na tesnejšo povezavo med Trato in Žirmi, saj so obe območji združili v skupnem zdravstvenem okrožju, s sedežem v Gorenji vasi. Že sredi tridesetih let prejšnjega stoletja je prišlo do ponovne razdružitve, z ustanovitvijo dveh samostojnih zdravstvenih okrožij. Žirovce je na Logatec vezala predvsem bližina železniške postaje. Z Idrijo so imeli Žirovci več stikov: krajšo in boljše cestno povezavo, saj je bila cesta Žiri–Idrija čez Razpotje zgrajena že leta 1825,⁷ bližnjico, ki je pot še dodatno skrajšala, zdravniško službo, sodno oblast in zemljiško knjigo. Žirovski gospodar je lahko z eno potjo opravil v Idriji dosti več kot v Logatcu ali Škofji Loki in tudi to je vplivalo na nastanek gravitacijske pripadnosti kraja in ljudi.

Pred prihodom šolanih zdravnikov

V starih časih so imeli ljudje več izkušenj z zdravljenjem bolezni v krogu družine, saj so poznali zdravilna zelišča, nekateri so znali celo zagovarjati z urokom. Veščine so se prenašale iz roda v rod. Skušali so pomagati članom družine in živanim. Nekateri, bistrejši in iznajdljivejši, so zdravili tudi zunaj družine; to so bili *padarji*. Padarstvo je eden najstarejših poklicev. Ljudje so se nanje obračali, ker so vedeli o boleznih in zdravilnih zeliščih nekaj več. Stoletja so bili edini, na katere so se ljudje sploh lahko obračali v zdravstvenih težavah. Ko pa je v kraj prišel prvi šolani ranocelnik ali celo zdravnik, je padarje preganjal. To mu je ukazovala stroka, že v drugi polovici 19. stoletja pa tudi državni zakoni. Uveljavila sta se pojma *maza-*

4 Gorenjski okrožni glavar Anton Nepomuk Taufferer se je po hudem požaru, ki je uničil velik del Kranja, že leta 1749 preselil v Ljubljano in tu tudi ostal (glej: Žontar, *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem od srede 18. stoletja do 1848*, str. 57). V času Jožefa II. (1780–1790) so vse kresije imenovali po kraju sedeža; ker je bil ta v Ljubljani, se je uveljavilo ime ljubljanska kresija. (op. ur.)

5 Podobnik, *Žirovski župani*, str. 65–76 in Jan, *Žiri in Žirovci*, str. 76–102.

6 Kacin Wohinz, *Rapalska pogodba*, str. 82–83.

7 Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 240.

štvo in mazač(ka), zanje je bila predvidena celo zaporna kazen. Kaže pa, da so grožnje le malo zalegle, saj nismo zasledili, da bi kateri od njih prenehal z delovanjem, dokler ni obnemogel ali umrl. Večina padarjev je zdravila ljudi in živino. Nekateri, večji branja in pisanja, so svoje znanje oziroma izkušnje tudi zapisali, ali pa so jih prepisali iz že obstoječih zdravilskih *bukev*. Najstarejše so iz 18. stoletja.

O padarjih na Poljanskem in Žirovskem pred drugo polovico 19. stoletja nimamo pisnih virov oziroma podatkov. Znane ljudske zdravilce je opisala Meta Sterle, od nje povzemamo podatke za Poljansko dolino in Žirovsko kotlino.⁸ **Jaka Rant** (1857–1929), po domače Kočar iz Dolenčic, je zdravil tako ljudi kot tudi živino.⁹ Doma je imel *arcnijske bukve* in knjižico zagovorov. Prijateljeval je z loškim zdravnikom dr. Antonom Arkom. Uspešno je zdravil predvsem živino. Dokaj poznan je bil **Jernej Štravs** (1861–1914), po domače Jakl z Volče. Doma je bil s Primorskega. Predvsem so ga cenili pri poškodbah, saj je znal naravnati zlomljene kosti in izpahnjene sklepe, zašil je tudi marsikatero rano. Njegov zet **Franc Demšar** (1882–1954) je zdravil le živino. V Todražu je **Ožbalt Olivani** (tudi Oliviani, 1829–1918) znal zagovoriti kačji pik, ni pa znano, če je opravljal tudi druge padarske posle. Na Dolenji Dobravi je **Janez Bogataj** (1870–1925), po domače Žgajnar, zdravil predvsem živino, pripovedovali pa so, da tudi ljudi. Njegov sin **Jože** (1902–1963) je bil daleč okoli znan ljudski veterinar, znal je sve-

Žiri okoli leta 1900. (v privatni lasti)

8 Sterle, Ljudsko zdravilstvo, str. 87–122.

9 V raziskovalni nalogi *Tako smo se zdravili pri nas*, ki jo je izdelal zgodovinski krožek Oš Ivana Tavčarja iz Gorenje vasi, ga imenujejo Jakob Gantar.

tovati tudi bolnikom. Doma je imel bogato zalogo veterinarskih zdravil, ki mu jih je pripravljala lekarnar v Kranju. O njem smo več napisali na drugem mestu.¹⁰ Skoraj v vsaki večji vasi so imeli koga, ki je ruval zobe. Šuštar **Janez Rztresen** (1874–1948) iz Prilesja je imel »svinjski nogi« podoben inštrument, s katerim je ruval zobe na vzvod. Sam se spominjam, da je naš stari oče **Matevž Košir** (1859–1942) iz Suhega Dola imel kleščice za puljenje zob, s katerimi je »pomagal« marsikomu z zobobolom. Ne dvomimo, da so se ljudje s Poljanskega v sili zatekali tudi k bližnjima padarjema **Pavletu Lipiču** (1768–1810), ki je živel pri Srovcu (Žerovcu) v Bodovljah, in **Antonu Košenini** (1799–1881), Mežnarju s Hribca v Puštalu, poznanem tudi kot Ha-Tone.

Na Žirovskem je bil daleč naokoli znan padar **Luka Kavčič** (1864–1931), Polankar iz Račeve. Poznal je zagovarjanje z urokom. Zagovoril je kruh, ki ga je nosil »za vsak slučaj« v torbi, in ga ponudil bolniku ali oboleli živali. Poznal je uroke proti kačjemu piku, črvu (panariciju na prstu roke, op. avt.) in zobobolu. V Stari vasi sta predvsem živino zdravila kovača, oče in sin, Janez Starman st. in ml.. V Žireh je »deloval« **Andrej Soletti** (1856–1925), ki je bil zelo uspešen pri ravnanju in imobilizaciji zlomljenih kosti ter izpahih sklepov. Padar je bil tudi **Matija Peternelj**, Prvičan iz Jarčje doline. Ljudi je zdravil tudi **Jernej Mlinar**, po domače Jernejčk. **Ivan Zajec**, tast dr. Demšarja in dr. Bernika, je kupil prave zobozdravniške kleščice in ruval ljudem bolne zobe. Tudi kovači so bili večji tega dela, orodje so si izdelali sami.¹¹

Na obravnavanem območju zasledimo prve šolane *babice* že sredi 19. stoletja. Zdi se razumljivo, da so se ljudje nanje obračali tudi ob poškodbah in boleznih. Čeprav v programu njihovega šolanja ni bilo ustreznega znanja, so imele privajen odnos do čistoče, večina od njih je znala oskrbeti rane, marsikatera tudi svetovati bolniku. V poročilu iz leta 1859 je v obravnavanem območju delovalo osem babic, od teh štiri na Žirovskem.¹² Opisali smo jih v drugem članku.¹³

Prva leta po 2. svetovni vojni so pod okriljem Rdečega križa nekatere mlajše podeželske ženske opravile tečaj za prvo pomoč v sili, predvsem za oskrbo ran. Potrebno opremo jim je priskrbela Krajevna organizacija RK. Nanje so se obračali poškodovani iz bližnje okolice. Terenski zdravniki so to tolerirali. Z razvojem javne zdravstvene službe je njihovo delovanje zamrlo že pred letom 1960.¹⁴ V tovarni Alpina Žiri so imeli še desetletja po vojni bolničarke s tečajem prve pomoči, ki so poškodovanim delavcem nudile prvo pomoč. Za opremo je skrbela tovarna.

10 Košir, *Rdeči križ*, str. 51.

11 Povzeto po pripovedi Alfonza Zajca iz Žirov.

12 ARS, AS_1080, Moriz Gauster, *Statistični prikaz zdravstvene službe na Kranjskem*, 1859, šk. 17, fascikel 25.

13 Košir, *Babištvo na Loškem*, 2003.

14 Povzeto po Košir, *Rdeči križ*, 2005.

Kako in kdaj do šolanega zdravnika na Poljanskem in Žirovskem

Šolani zdravniki, *doktorji medicine*, so delali samo v mestih. K njim so prihajali tudi redki podeželani, še največ iz bližnje okolice, sicer pa so se po pomoč zatekali k padarjem.

Ker je bilo zdravnikov premalo, so že konec 18. stoletja na *licejih* izobraževali in usposabljali *ranocelnike*, *kirurge*, ki so obvladali zdravljenje poškodb (od tod poimenovanje ranar; nem. Wundarzt) in vodenje zapletenih porodov, manj pa zdravljenje notranjih bolezni. V Ljubljani je v prvi polovici 19. stoletja več let deloval licej, a se je večina kranjskih ranocelnikov raje šolala v Gradcu na Štajerskem. V Škofji Loki so imeli občasno doktorja medicine, večinoma pa šolanega ranocelnika. V Železnikih je prvi ranocelnik delal že vsaj leta 1825. V Poljanski dolini in na Žirovskem smo našli dva šolana ranocelnika, kirurga. Prvi je bil **Filip Kopše**¹⁵ v Žireh in Idriji, drugi pa **Nikolaj Kalan**, ki je delal v Škofji Loki, v letih od 1838 do 1848, kasneje se je preselil na Trato v Poljanski dolini.¹⁶

Poljane okoli leta 1900. (v privatni lasti)

- 15 Nanj smo naleteli pri prebiranju knjižice *Zgodovina Idrije*, avtorja Mihaela Arka (Gorica, 1931, str. 100): »Razen lekarnar so prodajali zdravila tudi ranocelniki in kirurgi v Idriji. Leta 1846 se je ranocelnik Tomaž Škopar pritožil na deželno vlado, da mu Filip Kopše, ki izvršuje kirurški obrt v Žireh, s tem škoduje, ker daje v Idrijo zdravila iz svoje lekarnar. Kopše je izgubil obrt, proti čemer pa se je pritožil. Ker je prebival večinoma v Idriji, se mu je dovolila stalna naselitev v Idriji pod pogojem, da ne bo vzdrževal lastne lekarnar.«
- 16 NŠAL, Rokopis Franca Pokorna 1–28, razno, brez letnice.

V arhivu smo našli podatek, da je Kalan delal na Trati še leta 1859, ne vemo pa, če tudi kasneje.¹⁷ Za Filipa Kopšeta nismo mogli ugotoviti, koliko časa je delal v Žireh, najverjetneje pa dalj časa, saj je imel tu svojo hišo, po domače pri Kopšetu.¹⁸

Mesto je skrbelo za svojega zdravnika oziroma ranocelnika že sorazmerno zgodaj, v Škofji Loki že vsaj v 17. stoletju, v Železnikih pa v prvi polovici 19. stoletja. Mestna oblast je skrbelo za reveže, ki ob boleznih ali poškodbi niso mogli sami plačati zdravnika. Ko so obnemogli, so jih sprejeli v ubožnico. Za podeželane takrat še niso skrbeli, tudi če so bili revni. Šele z ustanovitvijo občin, po letu 1850, so tudi na podeželju začeli prvič organizirano skrbeti za revne bolnike. V tem prispevku bomo skušali pojasniti, kako in zakaj je prišlo do razmeroma poznega prihoda prvega stalnega zdravnika, tako v Gorenjo vas kot Žiri. Če bi se obe območji bili sposobni povezati že leta 1889, bi dobili stalnega zdravnika že vsaj v začetku devetdesetih let in ne šele skoraj štiri desetletja kasneje.

Številni dokumenti se nanašajo tako na poljansko kot tudi žirovsko območje, zato jih obravnavamo skupaj, po časovnem zaporedju nastanka.

V drugi polovici 19. stoletja so v avstro-ogrskem cesarstvu sprejeli nov državni zdravstveni zakon, s katerim so postavili temelje organizirane zdravstvene službe. Zakon je občine zavezoval k zdravstveni oskrbi revežev, ki so imeli v njej domovinsko pravico. Na osnovi državnega zakona so bili izdani deželni zakoni, na Kranjskem leta 1870. Za več občin so določili mesto okrajnega zdravnika (nem. der Bezirksarzt), s sedežem v večjem kraju/mestu. Prosto mesto okrajnega zdravnika je razpisal Deželni odbor v Ljubljani, ki je deloval pri Deželnem zboru. Občine, ki so štejele 6.000 prebivalcev in več, so morale imeti svojega zdravnika in najmanj eno babico, manjše občine so se po zakonu smele povezati med seboj in jim je na 7.000 prebivalcev pripadal en zdravnik.

Nobena občina na Poljanskem in Žirovskem v tem času ni izpolnjevala pogojev za ustanovitev mesta okrajnega zdravnika, vse so imele vsaj po eno šolano babico. Na območju, ki ga obravnavamo, je živelo skupaj več kot 7.000 ljudi, a so bili upravno razdeljeni na dva dela, Škofjo Loko in Idrijo, torej tudi po tej plati niso izpolnjevali pogojev za mesto okrajnega zdravnika. Tako je bil na Loškem sedež okrajnega zdravnika le v Škofji Loki in Železnikih. Za zdravljenje prebivalcev poljanskih občin je bil zadolžen škofjeloški zdravnik, žirovsko območje je imelo svojega okrajnega zdravnika v Idriji.

Že konec leta 1873 je prišlo v Ljubljani do prvih idej o združitvi poljanskega in žirovskega območja, kar bi omogočilo vključitev v deželni seznam mest okrajnih zdravnikov. Dr. Janez Bleiweis, ki je bil na deželni ravni zadolžen za zdravstvo, je na osnovi prej omenjenega zakona 23. decembra 1873 podpisal *Načrt postave*

17 ARS, AS_1080, Moriz Gauster, *Statistični prikaz zdravstvene službe na Kranjskem*, 1859, šk. 17, fascikel 25.

18 Alfonz Zajec iz Žirov je povedal, da je bila hiša v Starih Žireh med imenitnejšimi, v njej je prebival tudi ljubljanski škof, ko je bil na obisku v Žireh. Sedaj se pri hiši pravi pri Bizjaku ali Kogejcu.

za organiziranje zdravstvene službe v občinah. Poslali so ga vsem občinam na Kranjskem, s prošnjo, da povedo svoje mnenje. Zanimiva je reakcija tratarskega župana **Jerneja Šraja**, ki je Deželnemu odboru odgovoril: »*Ta postava se v tukašni Občini nemore sprejeti, ker uboštvo je preveliko da bi se mogli zdravnika plačevati. Bilo bi scer silnu potrebnu da bi polanska Dolina, tu je občine Javorje, Poljane, Trata in Oslica eniga dobriga zdravnika imeli aku bi mogoče bili stroški sa eniga plačati ...*«¹⁹ Varčnost Gorenjcev se je čutila tudi v širšem merilu, saj je Okrajno glavarstvo Kranj predlagalo, naj okrajne zdravnike plačuje Deželni odbor iz svojih sredstev in ne občine same. Zdravnik je v tistem času imel od 400 do 500 goldinarjev letne plače, babica pa 60.

Zadeve so ostale nespremenjene, razen povečanja plače zdravnikov in babic, vse do leta 1884. Septembra tega leta je Deželni odbor ugotovil, da je na Loškem najbolj pereče pomanjkanje zdravnika v Poljanski dolini in nezasedeno mesto v Železnikih. Aprila 1886 je sklenil, da bi imel zdravnik v Poljanski dolini 500 goldinarjev letne plače (dr. Arko iz Škofje Loke je imel 100 goldinarjev manj!). Šolani ranocelniki so v tem času imeli 100 goldinarjev nižjo letno plačo kot doktorji.

Leta 1887 so sprejeli nov državni zakon o zdravstveni službi in še isto leto iz njega izhajajoči deželni zakon za Vojvodino Kranjsko. Novi zakon je prinesel *zdravstveno okrožje*, ki ga vodi *zdravstveni zastop* (odsek; op. ur.). Občine so od takrat ob davkih plačevale tudi *zdravstveno doklado*, iz katere so plačevali okrožnega zdravnika in babice na svojem območju. Prosta mesta okrožnih zdravnikov je na predlog zdravstvenega zastopa in ob soglasju pristojnega okrajnega glavarstva razpisal Deželni odbor. Vsak izbrani okrožni zdravnik in vsaka novo nastavljena babica sta prisegla pred okrajnim glavarjem.

V skladu z novim zdravstvenim zakonom so vsa mesta okrožnih zdravnikov, tudi že zasedena, znova razpisali. V Škofji Loki se je – kot edini – javil **dr. Anton Arko**, ki je tu služboval že od leta 1877 naprej. Zdravstveni zastop in kranjski glavar sta ga podprla. V obrazložitvi sta zapisala, da opravlja zdravniško službo tudi za Poljansko dolino. Ob imenovanju idrijskega okrožnega zdravnika **Janeza Šuntarja**²⁰ je Deželni odbor v sklepu določil, da je v okrožje vključena tudi Občina Žiri.²¹

Konec leta 1889 je Deželni odbor ponovno obravnaval ustanovitev zdravstvenega okrožja za Poljansko dolino in sprejel stališče, da se okrožje ustanovi, vanj pa se vključijo tudi Žiri, ki se izločijo iz idrijskega zdravstvenega okrožja. Za mnenje so povprašali tudi Občino Žiri. Deželni odbor je o tem ponovno razpravljal 21. septembra 1890. Člani *principtelno* niso imeli pomislekov, predlagali pa so, da se ustanovitev odloži, dokler ne najdejo zdravnika, ki bi tam prevzel delo. Toda zadeva je bila že 14. novembra 1890 spet na dnevnem redu in Deželni odbor

19 ARS, AS_38, t. e. 1528. Namenoma objavljamo prepis brez slovničnih popravkov.

20 Rodil se je leta 1841, v Ljubljani, v Idriji je delal od 1874 do 1908. Pisec idrijske zgodovine ga prišteje k ranocelnikom, kirurgom in ne med doktorje medicine. Glej: Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 93–99.

21 ARS, AS_38, t. e. 1528.

je sklenil, da se novo okrožje ustanovi brez odloga. Zdravnik naj ima 600 goldinarjev plače.²² V drugem viru smo našli sklep deželne vlade Vojvodine Kranjske iz leta 1890, da se za občine Javorje, Oselico, Poljane in Trato ustanovi novo zdravstveno okrožje, s sedežem na Trati. Ob tem naj se Žiri izločijo iz zdravstvenega okrožja Idrija in priključijo k tratarskemu. Zdravnik naj tako kot v Železnikih dobi plačo 800 goldinarjev.²³ Občina Žiri s sklepom ni soglašala, ostalo je po starem in do ustanovitve okrožja ni prišlo. Dr. Arko je ostal zdravnik tudi za Poljansko dolino, Žiri pa so ostale v idrijskem zdravstvenem okrožju. Ko je dr. Arko naslednje leto zaprosil za plačilo zdravljenja revnih na Poljanskem, ga je Deželni odbor zavrnil, češ da območje spada v loško okrožje in da je za svoje delo že plačan.²⁴

Poleti 1894 je na Poljanskem in Žirovskem živelo 11.410 ljudi, od tega v Poljanah 1.413, Javorjah 880, na Trati 2.385, v Oselici 2.812 in Žireh 3.740. Deželni odbor je 29. julija 1894 ugotovil, da bi bila ustanovitev zdravstvenega okrožja v Poljanski dolini smotrna, a je ni mogoče pokriti s sredstvi deželnega sklada.²⁵ V naslednjih letih ni prišlo do sprememb in za obravnavani območji sta bila še naprej zadolžena zdravnika v Škofji Loki oziroma Idriji. Županstvo Občine Žiri je 29. julija 1901 zaprosilo Deželni odbor za podporo v prizadevanjih, da bi prihajal idrijski zdravnik v Žiri dvakrat tedensko. V dopisu idrijskemu zdravstvenemu okrožju je Deželni odbor njihovo prošnjo podprl.²⁶ Prizadevanja so bila uspešna in v začetku januarja 1902 so Žirovci dobili prvega »svojega« zdravnika, a le vsak drugi teden po en dan, za kar so mu k letni plači dali dodatek 400 kron.²⁷

Poljane in Trata se v tem gradivu Deželnega odbora ne omenjata. Zasledimo ju šele leta 1905, ko so županstva občin Poljane, Trata, Javorje in Oselica zaprosila za ustanovitev zdravstvenega okrožja. Vlogo so podprli s podatkom, da na tem območju živi 8 255 ljudi. Deželni odbor je 3. maja 1905 sklenil, da se ustanovi novo zdravstveno okrožje, s sedežem na Trati. Istočasno so v škofjeloško zdravstveno okrožje pritegnili Občino Sora, ki je bila do tedaj v okrožju Št. Vid nad Ljubljano. Nadalje je bilo sklenjeno, da bodo Žiri ostale v idrijskem zdravstvenem okrožju in bodo občine v novem okrožju pobirale 4 % zdravstveno doklado (enako kot v Škofji Loki, op. avt.). Zdravnik bo imel letno plačo 1.600 kron.²⁸ Razdelitev okrožja so formalno izpeljali novembra tega leta, dejansko pa šele s 1. junijem 1906, ko je okrožje zaživelo. Deželni odbor je sklenil, da se v domačih in čeških listih takoj razpiše prosto zdravniško mesto za novo okrožje, za bolnike s tega območja pa bo do prihoda stalnega zdravni-

22 ARS, AS_38, t. e. 1529.

23 ARS, AS_38, t. e. 1562, spis 7793/1889.

24 ARS, AS_38, t. e. 1530.

25 ARS, AS_38, t. e. 1533.

26 ARS, AS_38, t. e. 1542.

27 ARS, AS_38, t. e. 1543. Od leta 1900 se je kot uradna valuta v Avstro-Ogrski uporabljala krona. Menjalno razmerje z nekdanjim goldinarjem je bilo 2:1.

28 ARS, AS_38, t. e. 1546.

ka kot *substitut* še naprej skrbel dr. Arko iz Škofje Loke. Gorenjevaškega trgovca **Franca Ksaverja Jelovčana**²⁹ je odbor imenoval za načelnika novega zdravstvenega zastopa.³⁰

Objavljeni razpis za prosto mesto zdravnika je bil očitno brez odziva. V tem času je v Škofji Loki delal zasebni zdravnik **dr. Karel Zakrajšek**, ki pa ni imel funkcije okrožnega zdravnika.³¹ Čeprav je živel v Škofji Loki, ga je Deželni odbor leta 1908 imenoval za *provtzoričnega*, začasnega zdravnika na Trati, a le za kratek čas. Ko je avgusta tega leta umrl dr. Arko, so dr. Zakrajška imenovali za *substituta* v Škofji Loki in spet so kratko potegnili v Poljanski dolini. Tega leta je tratarski zdravstveni zastop za 200 kron najemnine najel sobi za zdravniški ordinaciji v Gorenji vasi *Pri Paršutniku* (gostilna in mesarija Peresciutti, op. avt.) in Poljanah in s tem omogočili zdravniku, da je prihajal v oba kraja. Za plačila zdravnika, potne stroške in zdravila za revne so leta 1908, ko je več mesecev še delal dr. Arko, porabili 2.730 kron, za zbiranje sredstev pa so doklado povečali na 4,5 %.³² Naslednje leto je funkcijo načelnika zastopa prevzel **Martin Vodnik**.³³ Odklonil je plačilo najemnine za zasilni ordinaciji v Gorenji vasi in Poljanah in s tem sprožil spor, ki ga je reševal Deželni odbor. Ta je potrdil, da je zdravstveni zastop dolžan plačevati najemnino za obe ordinaciji, saj je zdravnik živel zunaj okrožja, kjer je imel ordinacijo.³⁴

V Žireh je bilo do leta 1910 stanje nespremenjeno. Žirovska občina je vztrajala, da morajo imeti svojega okrožnega zdravnika, zato so decembra

Franc Ksaver Jelovčan, prvi načelnik Zdravstvenega zastopa Trata. (iz družinskega arhiva dr. Romana Jelovčana iz Ljubljane)

Martin Vodnik, načelnik Zdravstvenega zastopa Trata. (iz družinskega arhiva Bloškovič s Trate)

29 Franc Ksaver Jelovčan (1875–1961) je za očetom Pavlom prevzel znano gorenjevaško trgovino pri Boštinu, kjer je trgovina še sedaj.

30 AS, AS_38, t. e. 1547.

31 Dr. Karla Zakrajška smo podrobneje opisali v *Loških razgledih* 52, 2005, str. 231–233. Na tem mestu navajamo dva takrat še nepoznana podatka: maturiral je na klasični gimnaziji v Ljubljani, v Škofjo Loko je prišel 1. julija 1901 in ne leto kasneje, kot je veljalo doslej.

32 ARS, AS_38, t. e. 1549.

33 Martin Vodnik (1868–1945) je bil doma pri Brdarčku, v Žirovskem Vrhu sv. Urbana. Priženil se je h Kumru na Trato. V Občini Trata je bil vsestransko aktiven – župan, načelnik zdravstvenega zastopa, pri hranilnici in posojilnici, v župniji Trata.

34 ARS, AS_38, t. e. 1550.

Dr. Milan Papež. (iz: *30 let tovarne obutve Alpina Žiri*, str. 94)

1909 zaprosili Deželni odbor, da sedež zdravstvenega okrožja iz Idrije preseli v Žiri. Domnevamo, da ne gre za zahtevo po ukinitvi idrijskega okrožja, ampak le za izločitev Občine Žiri in ustanovitev novega okrožja. Takrat je v 32 vaseh na Žirovskem živelo dobrih 4 000 ljudi. V Idriji so imeli za teritorialno manjše območje z vsega 7 000 prebivalci kar tri zdravnike, poleg okrožnega še dva rudniška. Deželni odbor je žirovski predlog zavrnil.

Predvidevamo, da se je v letih 1901–1920 v Žireh zvrstilo več idrijskih doktorjev medicine. Iz pisnih virov poznamo dva: **dr. Janeza Štveraka**, ki je v Idriji služboval med letoma 1894 in 1914, in **dr. Milana Papeža**, med letoma 1905 in 1924.³⁵ V žirovskih pisnih virih smo našli le dr. Papeža.³⁶

Leta 1910 so imeli v zdravstvenem okrožju Trata letni predračun 2.712 kron.³⁷ Naslednje leto so občine iz Poljanske doline zaprosile za imenovanje stalnega okrožnega zdravnika, saj je dr. Zakrajšek večino delovnega časa delal kot zasebni zdravnik v Škofji Loki, od 1. novembra 1907 pa je opravljal v dolini dvakrat tedensko, po en »šilt« v Poljanah in na Trati. K prošnji županov je napisal svojo prošnjo tudi zdravnik sam, saj je bil pripravljen prevzeti polno vlogo okrožnega zdravnika. Zanimiv je odmev na Zakrajškovo prošnjo pri županih: raje bi imeli drugega, ki bi *v kraju živel, saj na klic iz Loke prepozno pride, poleg tega pa je do bolnikov preoster in v ordinaciji manjka brez predhodne najave odsotnosti*.³⁸ Odbor je obe prošnji zavrnil, ostalo je po starem. Za leto 1912 so dobili 7 % zdravstveno doklado. Tri sedmine dohodka so načrtovali zadržati za svoje potrebe: zdravniku za potne stroške 250 kron, za najemnino obeh ordinacij 200 kron, za zdravila in obveze za revne 400 kron, za razkuževalni aparat 150 kron in babiško orodje 40 kron. Tega leta je Deželni odbor kot svojega zastopnika v zdravstvenem zastopu imenoval tratarskega župana **Antona Uršiča**. Zastopu je načeloval Martin Vodnik, ki za svoje delo ni obračunaval nagrade. Tudi v letih 1913 in 1914 so se odhodki okrožja vrteli okoli 1.000 kron, zato so doklado znižali na 6 %. Najemnino za obe ordinaciji so plačevali vsako leto.³⁹ Iz poročil sklepamo, da je dr. Zakrajšek več ali manj izpolnjeval svoje obveznosti do bolnikov v obeh ordinacijah v dolini. Ob njegovi odsotnosti je v dolino prihajal loški zdravnik **dr.**

35 Arko, *Zgodovina Idrije*, str. 93–99.

36 Bernik, *Alpina ob njenem jubileju*, str. 91–92, in *Tako smo se zdravili v Žireh*.

37 ARS, AS_38, t. e. 1552.

38 ARS, AS_38, t. e. 1554.

39 ARS, AS_38, t. e. 1556, 1557, 1558 in 1559.

Ivan Hubad.⁴⁰ Zapletlo se je marca 1915, ko je ostal v Škofji Loki samo dr. Zakrajšek, saj je bil dr. Hubad mobiliziran. Manjkal je od 1. aprila 1915 do 2. januarja 1918. Deželni odbor je imenoval dr. Zakrajška za substituta in v dolini so spet ostali brez zdravnika. Posledično so se v tratarskem okrožju stroški prepolovili, čeprav si je odslej načelnik Martin Vodnik vsako leto obračunal po 40 kron nagrade. Že leta 1916 niso imeli stroškov za pot zdravnika v dolino, so pa zadržali plačevanje najemnine za obe ordinaciji in tako je ostalo vse do konca vojne. Tudi v Žireh ugotavljamo podobno stanje – idrijski zdravnik je vedno redkeje prihajal v Žiri, saj so se stroški za pot iz leta v leto zniževali.⁴¹

Po koncu 1. svetovne vojne je na področju organiziranega zdravstva prišlo do spremembe na Žirovskem in v Idriji, saj so z mejo od žirovske občine odrezali več vasi, velik del le-te pa od zdravstvenega okrožja Idrija. Prejšnja zakonodaja je ostala v veljavi še več let po koncu vojne, nova oblast je zadržala tudi zdravstvena okrožja. Konec leta 1920 je v Škofjo Loko namesto dr. Zakrajška prišel **dr. Božidar Fajdiga.**⁴² Decembra 1920 je bil imenovan za okrožnega zdravnika zdravstvenega okrožja Trata, v kate-rega so vključili tudi močno zmanjšano Občino Žiri. Razmere pa se niso dosti spremenile, saj je novi zdravnik na Poljanskem in Žirovskem delal manj kot polovico delovnega časa. Napredek je bil le v tem, da je prihajal kolikor toliko redno, po enkrat tedensko v Poljane, Gorenjo vas in Žiri. Občasno ga je nadomeščal – kot njegovega predhodnika – dr. Hubad. Leta 1925 je odšel v Kranj, kjer je delal še po 2. svetovni vojni. V Škofji Loki ga je nadomestil **dr. Jože Rant**, ki pa se je preusmeril v zobozdravstvo. Dvakrat mesečno je pri Firbarju v Gorenji vasi zdravil bolnike in jim tudi popravljal zobe, dvakrat mesečno pa v Žireh. Leta 1928 se je preselil v Ljubljano.

Dr. Božidar Fajdiga.
(iz: 30 let tovarne obutve
Alpina Žiri, 1977, str. 94.)

Po odhodu dr. Fajdige v Kranj je bilo razpisano prosto mesto za celotno območje zdravstvenega okrožja Trata - Žiri. Javil se je Ljubljančan **dr. Milan Gregorčič** (1900–1979). Tudi po današnjih merilih je bil eden najmlajših slovenskih diplomantov doktorjev medicine doslej: v Gradcu je diplomiral pri dobrih triindvajsetih letih. Dovolili so mu, da sam izbere kraj, kjer

40 Natančneje smo ga že opisali v *Loških razgledih* 54, 2007, str. 127–137.

41 AS, AS_38, t. e. 1560 in 1561.

42 Dr. Božidar Fajdiga (1887–1966), po rodu Ljubljančan, je diplomiral na dunajski Medicinski fakulteti (1912). Tam se je praktično usposobil za delo. V 1. svetovni vojni je bil zdravnik štirih vojska. Jeseni 1920 je bil demobiliziran in prišel je službovat v Škofjo Loko. O njem je zbranih in objavljenih vrsto šal in dovtipov. Povzeto po: Kranjc, *Slovenska vojaška inteligenca*. Grosuplje 2005, str. 346.

Dr. Milan Gregorčič v mladih letih.
(iz: *30 let tovarne obutve Alpina Žiri*, 1977, str. 95)

Žirovskem. Medicino je študiral v Beogradu. Bil je vsestransko strokovno pripravljen na svoje delo – poleg splošne medicine se je usposobil tudi za popraviljanje zob in pripravo zdravil. V letih 1932–1935 je bil zasebni zdravnik, leta 1936 so ga

Dr. Ernest Demšar ob prihodu v Žiri.
(iz: *30 let tovarne obutve Alpina Žiri*, 1977, str. 94)

se bo naselil in od koder bo pokrival vse tri ordinacije. Izbral je Gorenjo vas. Ogledal si je Žiri. Prav takrat so bile velike povodnji in komaj se je prebil do Žirov, poleg tega pa je ocenil, da bo iz Gorenje vasi najlažje skrbel za bolnike vseh pripadajočih občin. Njegovo območje je bilo mnogo večje in je presegalo meje zdravstvenega okrožja, saj so imeli stalne zdravnike samo v Logatcu, na Vrhniki, Dobrovi pri Ljubljani, v Škofji Loki in Železnikih.⁴³ Pomembno je bilo, da je živel in delal v celoti za ljudi nemajhnega zdravstvenega okrožja. Dvakrat na teden je delal v Žireh, kjer je bil tudi pogodbeni zdravnik za čevljarje. V Gorenji vasi je delal vse do upokojitve leta 1958 in čez, razen v času od konca septembra 1944 do avgusta 1945, ko je bil zdravnik v partizanskih enotah na Primorskem.

V začetku tridesetih let se je mladi zdravnik **dr. Ernest Demšar** (1902–1944) odločil, da pride v Žiri. Rodil se je v Idriji, njegova mati je bila doma na imenovali za banovinskega zdravnika novega zdravstvenega okrožja Žiri - Rovte. Prvo ordinacijo je imel pri mesarju Andreju Demšarju (Bahačevem), Žiri št. 78, kasneje je ordinacijo preselil v svojo novo hišo poleg cerkve. Nova ordinacija je po opremi sodila med najimenovalnejše v tedanji Dravski banovini. V Žireh je delal do junija 1941. Po pregnanstvu v Srbijo, od koder je že po nekaj dneh pobegnil, se je vrnil v Žiri, vendar so ga Nemci že po nekaj dneh spet zaprli. Bil je zaprt v Dachau, Begunjah in Ljubljani, prve dni septembra 1944 se je z družino prek Rovt vrnil v Žiri, a so ga četniki že po dobrem tednu dni ustrelili.⁴⁴ Na seznamu taboriščnikov ga nismo našli,⁴⁵ smo pa med nastajanjem tega prispevka naleteli na toliko še neobjavljenih podatkov in drugega gradiva, da kaže o njem pripraviti obsežnejši prispevek.

43 Povedal dr. Bojan Gregorčič iz Gorenje vasi.

44 Povedal Ernest Demšar iz Žirov.

45 Erznožnik, Seznam žrtev, str. 26–29.

Zahvala

Pri nastajanju članka so mi s podatki in nasveti izdatno pomagali dr. France Štukl, dr. Bojan Gregorčič, Alfonz Zajec ter Ernest Demšar; vsem se za pomoč iskreno zahvaljujem.

KRATICE IN KRAJŠAVE:

ARS Arhiv Republike Slovenije
NŠAL Nadškofijski arhiv Ljubljana
nem. nemško

VIRI:

ARS, AS_38, Deželni zbor in odbor, X/6, t. e. 1528 do 1562.
ARS, AS_590, Zdravniško društvo na Kranjskem, 1861–1892, fascikel I.
ARS, AS_1080, Zbirka Muzejskega društva za Kranjsko; Moriz Gauster, *Statistični prikaz zdravstvene službe na Kranjskem*, šk. 17, fascikel 25.
NŠAL, Zapuščina duhovnikov: Franc Pokorn, t. e. 381, Škofja Loka 1–28, razno.

LITERATURA:

Arko, Mihael: *Zgodovina Idrije*. Gorica : Katoliška knjigarna, 1931.
Bernik, Karel: Alpina ob njenem jubileju. V: *30 let tovarne obutve Alpina Žiri*. Žiri : Alpina, 1977, str. 91–92.
Erznožnik, Janko: Seznam žrtev fašističnega nasilja v loški občini. V: *Loški razgledi* 56, Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1970, str. 26–29.
Jan, Rado: Žiri in Žirovci 1750–1880. V: *Žirovski občasnik* 32, Žiri : Muzejsko društvo, 2002, str. 76–102.
Kacin Wohinz, Milica: Rapalska mirovna pogodba. V: *Enciklopedija Slovenije* 10, Ljubljana : Mladinska knjiga, 1996, str. 82–83.
Košir, Tone: *50 let Zdravstvenega doma Škofja Loka*. Škofja Loka : Zdravstveni dom, 2002.
Košir, Tone: *Babištvo na Loškem*. Škofja Loka : Zdravstveni dom, 2003.
Košir, Tone: *Rdeči križ : stoletnica prostovoljne dobrodelnosti na Loškem*. Škofja Loka : Območno združenje RK, 2005.
Košir, Tone: Od ranocelnikov do šolanih zdravnikov v Selški dolini. V: *Loški razgledi* 56, Škofja Loka : Muzejsko društvo, 2009, str. 141–154.
Kranjc, Marjan F.: *Slovenska vojaška inteligenca*. Grosuplje : Grafis Trade, 2005.
Podobnik, Nejk: Žirovski župani v zgodovini. V: *Žirovski občasnik* 34, Žiri : Muzejsko društvo, 2004, str. 65–76.
Potočnik, Ivan: Spomini na prvo svetovno vojno. V: *Žirovski občasnik* 5/6, Žiri : Muzejsko društvo, 1983, str. 205–213.
Sterle, Meta, Ljudsko zdravilstvo na Loškem. V: *Loški razgledi* 37, Škofja Loka : Muzejsko društvo, 1990, str. 87–122.
Tako smo se zdravili pri nas. Raziskovalna naloga. Zgodovinski krožek OŠ Ivana Tavčarja, Gorenja vas, brez letnice.
Tako smo se zdravili v Žireh. Raziskovalna naloga zgodovinskega krožka OŠ Žiri. Žiri, maj 1997.

Summary

The beginnings of organised health services in the Poljane valley and in Žiri

Patients in the Poljane valley and in Žiri were only treated by untrained barbers right up to the first half of the 19th century. A few of them drew on their own knowledge from simple books of medicine. Many of them also knew spells. The first trained army surgeon in Trata in the Poljane Valley is mentioned in written sources in 1848 and in Žiri two years earlier. Very occasionally, patients from the Poljane valley sought medical help in Škofja Loka and those from Žiri in Idrija. Two gravitational areas, Škofja Loka and Idrija, were consequently formed for the inhabitants, conditioned by judicial authority, the land register, tax and health services. With the establishment of health circuits in the middle of the 19th century and health districts around 1890, the two areas together had sufficient inhabitants for independence and their own physician. At the beginning of the 20th century, the provincial authorities founded the Trata health district. Because the municipality of Žiri insisted on their own district, for which it did not alone fulfil the conditions, it was included in the Idrija health district right up to the creation of the Rapallo border after the First World War, which cut Žiri off from a large number of villages. At the end of 1920, the Trata - Žiri health district was created. Only in 1936 was Žiri separated, to which Route was also included and a new health district was created. The Škofja Loka physician already came to Poljane and Trata in the eighteen nineties and the Idrija physician to Žiri from 1902 onwards, but only about twice a month. The Škofja Loka physician Dr. Karel Zakrajšek was appointed as the first, though only temporary, district physician in Trata in 1908, and who came to the valley at most twice a week and very irregularly. Only at the end of 1920 did they get the first permanent physician in the Poljane valley and also in Žiri, Dr. Božidar Fajdiga, who worked there only half time and was otherwise a doctor in Škofja Loka. The first permanent physician who also lived in the valley was Dr. Milan Gregorčič, who treated patients in both the Poljane valley and in Žiri from the autumn of 1925. The first permanent physician, Dr. Ernest Demšar, came to Žiri in 1932 but he did not have the status of Banovina physician. As a private doctor he only treated paying patients and also repaired teeth. The poor were still treated by Dr. Gregorčič, at the expense of the municipality, and he also inoculated children. The final arrangement of health services in both areas is considered to have been in 1936, since from that date on they both had their own Banovina physician.